

európai szellemi törekvés (reneszánsz, barokk, romantika) sajátos közép-, illetve kelet-európai változatában. Krakkótól Budáig és Belgrádig, Sopoćanitól és a Havasalföldtől Zágrábig és Ljubljanaig kereshetjük és találjuk meg Közép- és Kelet-Európa kultúrájának örökértékű dokumentumait, melyeknek mindeddig legnagyobb szabású szintézise a Krleža-életmű lapjain nyert európai igényű megfogalmazást. Mindenekelőtt a *Zászlók* hatalmas történelmi tablóján, melynek solohovi és maupassant-i párhuzamokat asszociáló táj- és emberélményét méltatva csak a minap írta a legavatottabb, dalmáciai horvát kortárs-költő és Krleža-kritikus, Šime Vučić: „Más környezetben mozogva, immár nemcsak a horvát Zagorjében vagy a népi Zágrábban, a kereskedő-agrami rétegben, a horvát provinciában, Krleža új, a *Zászlók*ig kevésbé ismert valóságot nyújtott ebben a regényében. Hogyan írja le például a Dunát Budapestnél! És Pestet! A *Zászlók*ban leírt Duna és Pest Krleža művének mint egésznek új komponense. Mint Solohov a Donját vagy Maupassant a Szajnáját, Krleža úgy fedezte fel a Dunát a horvát irodalom számára. Talán a magyar irodalomban sincs Pestről és a Dunáról ilyen valóban lenyűgöző erejű bizonyosság, mint itt... Krleža villámgyors, látomásos tekintete a Dunántúltól a Balkánig, Pesttől és Belgrádtól Makedóniáig olyan ember pillantása, aki úgy ismeri ezt a térséget, mint valami egykori író a maga kicsiny faluját...”

DÁVID GYULA Apostol Bologa útja és útvesztői

Az első világháború után egyszerre megsokasodó háborús regények sorában Liviu Rebreanu regényét, az *Akasztottak erdejét* különös hely illeti meg. Egymást követő fordításokban megnyilvánuló sikere megmagyarázható volna a háború utáni külső tényezőkből is, de a regény jelentősége messze túllép ezeken, s mind a problémafelvetésben, mind az írói megvalósításban olyan vonásokat mutat, amelyek sok tekintetben kortársi jelenvalóságát is érthetővé tették. Mert Apostol Bologa sorsában nem szenzációs, izgalmas vagy hátborzogató harcéri helyzetek váltakozása tartja fogva az olvasó figyelmét, hanem az a folyamat, amely az emberi lélek mélységeiben játszódik le, s a megpróbáltatások, amelyeken neki át kell mennie, hogy eljuthasson az elkerülhetetlen véghez, valójában egy korszak megpróbáltatásait, tétovázásait, ellentmondásait és tragédiáit sűrítik magukba.

„Apostol alakjában — írta később *Vallomásaiban* maga Rebreanu — szintézisbe akartam foglalni saját nemzedékem prototípusát: Apostol Bologa tétovázásai mindnyájunk tétovázásai; a mieink ezek éppúgy, mint ahogy a mieink gyöttrődései is... Csak ilyen ember lehetett központi alakja egy olyan regénynek, amelyben a kötelesség és az érzelem harca szüntelenül azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy hazafiaskodó üres frázisossággá torzul.”

A román próza első világháború utáni termésében nem is egy olyan regényt találunk, amely szembefordul a „hazafiaskodó üres frázisossággal”. Mihail Sadoveanu (*Strada Lăpuşneanu*) vagy Cezar Petrescu (*Sötét évek*) — hogy csak a két legjelentősebbet említsük — a háborút szintén az általa okozott szenvedések, gyöttrődésel, kiábrándulások oldaláról látják és láttatják. Rebreanu azonban e közvetlen kordépeken túlmenően olyan problémákat vet fel, amelyekben egy évszázados konfliktus háború-előidézte végső kiéleződését ragadhatja meg.

Bologa tűzérőhadnagy sorsának helyhez és időhöz kötöttsége nyilvánvaló. Élete csak századunk első évtizedében — pontosabban az első világháború éveiben — és csak a belső ellentmondásoktól szabdalt, majd szétfeszített Habsburg-monarchiában alakulhatott így, abban a soknemzetiségű birodalomban, amelyet a „divide et impera“ évszázados manőverezései juttattak a teljes csődbe. A monarchia uralkodó osztályai — pillanatnyi érdekeikhez kitűnően alkalmazkodva, de a történelmi távlatok iránt teljes érzéketlenséggel — századokon át játszották ki egymás ellen a határaik között élő elnyomott népeket. Európának ezen a táján még a népszabadság kérdése sem vetődhetett fel egyértelmű tisztasággal, s a véres tragédiák elmúltával is drámák forrása lett az egyénekben a „népemet szolgálni vagy állampolgári kötelességemet teljesíteni“ dilemmája.

Igaz, a „békés“ körülmények közt e dilemma megválaszolásában az egyén megelégedhetett félmegoldásokkal vagy halogatásokkal, az 1914-ben kirobbant világhégés kiélezett helyzeteiben azonban nyilvánvalóvá vált ezek elégtelensége, sőt hamissága. Az írónak mindez lehetőséget kínál nemcsak a kérdések nyílt, kertes nélküli felvetésére, hanem egyben a Habsburg-birodalmat elemeire bontó ellentmondás emberi sorsokban lecsapódó összefüggéseinek feltárására is. Apostol Bologna drámája tehát nem pusztán egyike a háború-előidézte emberi tragédiáknak, hanem egy világberendezés és egy államkormányzati elv csődjének emberi végigkísérése és vizsgálata is.

„A háború apró tragédiák szövevénye“ — mondta Rebreanu egy alkalommal, s ő ebben a regényében kifejezetten egy ilyen „apró tragédiát“ akart megírni. Hőse nem valami egyértelműen pozitív hős, aki példamutató helytállással jelez egy magatartást, hanem olyan alak, aki egy ellentmondásos helyzetben gyötörőde, tétovázva halogatja, kerülgeti a döntő válasz kimondását, s e gyötörődései közepette sodródik egyre közelebb, mind kiélezettebb helyzetekben a kikerülhetetlen pusztulásához.

A soknemzetiségű birodalom népeket egymás ellen kijátszó politikájának abszurditását Rebreanu kismemberek élettragédiáin át érzékelteti a maga teljes nagyságában. Regényeiben, elbeszéléseiben egész sorát találjuk az ilyen figuráknak: a *Ion* tanítója, Herdelea, a háború előtti „békés“ korszakban, a köznapi élet apró gondjai és félelmei között, megalázottan és megalázkodva éli le életét; a *Kálvária*-regénybeli Remus Lunceanu élettől és haláltól, felelősségvállalástól és megalkuvástól egyaránt rettegve sodródik az öngyilkosság felé; a *Katasztrófa* című elbeszélésben szereplő David Pop pedig — már a kirobbant háború napjaiban — elvei és tettei szinte komikusan tragikus ellentmondásában vergődik, s határozatlansága, abszurd módon értelmezett kötelességtudata tartatja vele kézben a fegyvert még akkor is, amikor azzal már saját testvéreire lő. Más és más összefüggésekben mindnyájan ugyanannak a konfliktusnak az érzékeltetői, amely a feloldására képtelen Apostol Bologát is összemorzsolja.

Bologa maga is átlagember. A háborút megelőző időkben, amikor az állampolgári kötelesség vagy néphez való hűség dilemmája nem érintette az *emberi lét* alapjait, talán egy második Herdelea válhatott volna belőle. Egyénisége lágyabb, látszólag nyoma sincs benne a Memorandum-pörben elítélt apja tisztánlátó határozottságának, s ez nem csupán mindennapi életében jut kifejezésre, hanem magakiépitette filozófiai rendszerében is. Nem koncleső megalkuvó, mint egykori osztálytársa, Pălăgieșu, s a társadalom adott keretébe való beilleszkedését még csak nem is a törvénytől való felelem határozza meg, hanem valami „öntudat diktálta“ kötelességérzet. „Az ember egymagában semmivel sem több a féregnél — fejtegeti a vakációra hazatért filozófia-szakos hallgató — ... Csakis a szervezett közös-

ség válik alkotó erővé, kedves barátom! Az ember egymagában elvész, míg a közösségben minden törekvés megtalálja a maga helyét, és az összes együtt hozzájárul minden egyes egyén felemeléséhez... En nem állítom azt, hogy államunk jó. Egyáltalán nem állítom. De amíg létezik, meg kell tennünk a kötelességünket. Álljon elő egy jobb állammal, és meghajlok ön előtt. De másképp anarchiába süllyedünk, Domşa úr! Az életben a valósághoz kell igazodnunk, nem a kívánságokhoz!"

Ez a filozófia eléggé teherbírónak bizonyul még a háború első éveinek elviselésére is. Bologa építménye akkor rendül meg, amikor a hadbírószágban nyugodt lelkiismerettel leadott szavazata után felébred benne a kétely saját ítéletének, majd nemsokára egész filozófiai konstrukciójának helyességét illetően. Az elvont

kategóriák falai közül — amelyek meleget és védelmet nyújtottak számára — ekkor kerül ki először az életbe, s ahogy feltáruznak előtte a *valóság* tényei és összefüggései, úgy omlik össze egész eddigi rendszere.

Rebreanu már itt kilép egy szűk „nemzeti problematika” köréből. Bologa válsága lelkiismereti válság, s koordinátái az egyén felelőssége önmagáért, az egyén és a közösség, az ember és ember viszonya. A humánium alapkérdései sorában kerül szembe a nemzeti problematikával is, és ha érthető, hogy ennek visszhangja a legerősebb, különösen fontos, hogy ez a visszhang korántsem az egyedüli. A személyes állásfoglalás kényszerével járó felismerés érthetően ébreszti fel benne első pillanatban a gyűlöletet, de egyéniségének épp humánium-magja az, ami a gyűlölet e természetlen állapotán átsegíti. Rebreanu szemlélete korántsem a szűklátókörű nacionalistáé, hanem az olyan íróé, aki egy Bologa típusú egyéniség konfliktusában is az egyetemesen érvényes emberire tudja tenni a hangsúlyt.

A realitás kényszerében öntudatra ébredő Bologa korántsincs egyedül. Az író tisztán látja, hogy a háború, amely milliós tömegeket ragadott magával, milliókban

Romul Ladea: Liviu Rebreanu
(szobor-részlet)

érelleli meg a felismerést, hogy jelszavainak semmi közük az ő érdekeikhez, s hogy az ő céljaik vajmi messze esnek a hazafias szónoklatokban hirdetett céloktól. Az emberi tudatosság legkülönbözőbb fokozatain álló regényalakok között alig van olyan, akiben ez a felismerés ne villanna meg, s az író teremtette háborús atmoszféra lényegében e villanások sokaságából tevődik össze. A halálraítélt cseh tiszt sírját ásó katonák szavai, a tisztí étkezdeben folyó viták, az egyszerű gyimesi parasztok iszonyata a soron következő halálos ítéletek miatt — mindez csak néhány kiragadott jelenet a sok közül. Rebreanu hősei mindannyian ott őrlődnek a nyíladó felismerés és a kényszerű kötelesség két malomköve között, s még ha az:

író nem is kíséri figyelemmel mindegyikük sorsát, külön-külön mindegyiknek megvan a maga emberi drámája vagy tragédiája.

Mindez annál nagyobb súlyt ad Apostol Bologa alakjának, aki mivel általános jelenség hordozója, általános érvényű tanulságot is kell hogy szolgáltatson. Az író szinte kíméletlen következetességgel vág elébe mindazoknak a kitérőknek, amelyeket Bologa — vagy az ő számára a sors szeszélye — választ, s kényszeríti arra, hogy az előtte álló kérdésre egyértelmű választ adjon. Neki egymagának kell felelnie mindnyájuk kérdésére, vagy mivel erre nem képes, neki magának kell megrázó például szolgálnia arra, hogy a már megkezdett úton nem lehet a biztos bukás kockázata nélkül megállni, s nem lehet arról visszafordulni sem.

Bologa vívódása azonban azért mélyen emberi, mert mélyen emberiek azok a tényezők is, amelyek az egyértelmű válasz elhárítását indokolják. Neki át kell mennie a „felsőbbbségből“ való teljes kiábrándulás fokozatainak (gondoljunk arra, milyen kétségbeesett reménységgel megy kihallgatásra Karg tábornokhoz, akitől azt reméli, hogy vitézsége elismeréséül „tekintettel lesz“ reá), aztán a végre elhátározott szökési kísérletet megelőző súlyos sebesüléséből felépülve, meg kell küzdenie az elemi erővel feltámadó életösztönrel s a már-már biztos halálból való visszatérés örömeivel, végül pedig egy mindent elsőprő szerelem hatalmával. Vajon érthetetlen az, hogy ezekben a küzdelmekben alul marad, hogy a nagy dilemma fokozatosan leszűkül benne *magánéletének síkjára*? A felismerés nem alszik el benne. De elodázódik a cselekvés, amelynek ezt a felismerést visszavonhatatlanul követnie kell, s addig halasztódik, amíg már az ő személyét közvetlenül érinti (kijelölik a hadbírószágba, ahol elfogott és kémkedéssel gyanúsított román és magyar parasztok felett kell ítélnie). A késleltető tényezők ellenére ekkor mégiscsak bekövetkező cselekvéséhez azonban már nincs meg a lelki felvértezettsége, és célratoró koncentrátság híján elháríthatatlanul botorkál az arcvonalat biztosító járőr karjai közé.

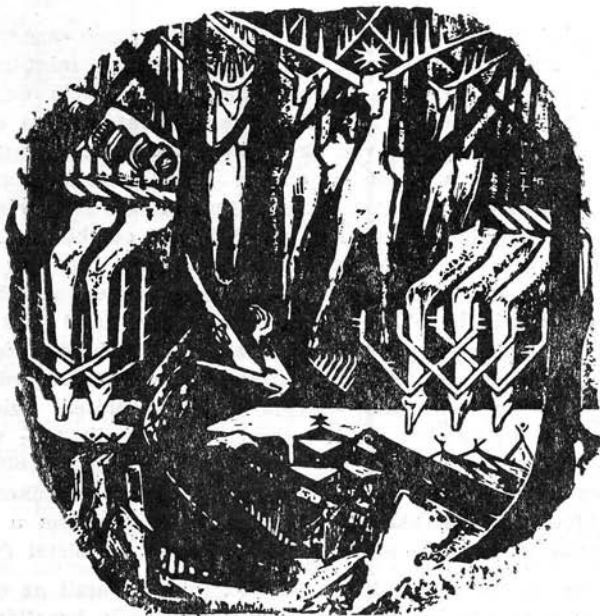
„Gyenge, mint minden ember“ — mondja Bologáról maga az író, és ez a gyengeség mégis azért tragikus (nem pedig tragikomikus, mint az a *Katasztrófa*-ban szereplő David Pop esetében látható), mert a késleltető tényezők nagyon is emberiek és szubjektíve mélyen megindokoltak. Viszont minden megindokoltságuk ellenére sem hatnak felmentő erővel. Ezért olyan döbbenetes az utolsó rész magamagadó tehetetlensége, a vég elháríthatatlan bizonyosságában való megnyugvás. Apostol Bologa, akárcsak lelki rokona, Remus Lunceanu, a *Kálvária* központi alakja, a döntéstől, az állásfoglalástól való rettegéssel készíti elő bukását. A megnyugvást pedig a döntés kényszerre alóli felszabadulás teszi érthetővé. „Az ismeretlen mindig kínzó — mondja Remus Lunceanu. — Sokszor néztem szembe a halállal, de sohasem félttem tőle. Mindig jobban félttem az élettől. A halál pont az életet jelentő mondat végén. Az embereket csak az élet kinozza. A halál meggyógyítja őket.“ Mintha Bologát hallanók, akit elfogatása után egyetlen kérdés érdekel: Mikor lesz már vége? — s felhasználatlanul hagyja a megmentésére szinte ráerősített lehetőségeket. „Hátha a halálon túl következik az igazi élet? — szögezi a kérdést a védelmére vállalkozó Klapkának, aki gyótródéseinek tanúja volt, s most kétségbeesett kísérletet tesz megmentésére. — Most megnyugodott a lelkem... Miért kezdjem előlről a kínokat? Nem akarok már semmit. Elég nekem a szeretet, mert a szeretet egyformán felöleli az embereket és az Istent, az életet és a halált.“

„A képzelgés, amely békét ültet a lélekbe, minden, amit az ember az életben nyerhet!“ — van-e megdöbbentőbb a legyőzetés e nyílt bevallásánál? De van-e mégis súlyosabb vád, mint ez a vallomás, az ellen a társadalom ellen, amely a

magátmegadó Bologa fölött ítélezik, s amely maga teremtette meg ezt a feloldhatatlan konfliktust?

Bologa nem az egyedüli legyőzött ebben a regényben. Az érzelem és a cselekedet két malomköve között ott őrlődik Klapka százados, aki, hogy saját életét családja számára megmentse, megtagadja társait, s halálra sebzett lélekkel hordozza magában árulásának emlékét. Legyőzöttségét ismeri be magát megadó alázattal a meghurcolt Boteanu pápa, fiát féltő aggodalommal az özvegy Bologáné („...háborúban az ember úgy lapul, ahogy tud... Amíg elmúlik a veszély, üvöltönnünk kell a farkasokkal, másképp felfalnak bennünket.“) S ott gyötrődik Bologa tisztársainak egész sora: a rohamra fegyvertelenül és egy szál pálcával siető Cservenko, az elnyomottak világának reménységét magában ott melengelő „anarchista“ Gross, sőt még Varga is, aki szinte bocsánatkérő szánakozással teljesíti kötelességét, amikor egykori barátja épp az ő járőrének karjai közé botlik.

Ezeknek a lelkeknek a drámája az *Akaszottak erdeje*, azoké, akiket életük ellentmondásait kiélezve ragad magával a világhatásztrófa, azoké, akiknek felmorzsolódása ellenére, az igazi legyőzött mégiscsak az őket felmorzsoló hatalmi gépezet, amiért ember és ember, egyén és közösség, közösség és közösség kibékíthetetlen ellentétére alapozta létezését.

Makkai Piroska: *Cantata profana*